

RAFAŁ MIŚTA

 HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-7309-6352

R.MISTA@UW.EDU.PL

Uniwersytet Warszawski

Instytut Studiów Społecznych im. Profesora Roberta Zajonca

Tańce i melodie flisackie w zbiorach Oskara Kolberga¹

Raftsmen dances and tunes in the collection of Oskar Kolberg

Wprowadzenie

Tradycje (rozumiane jako długie łańcuchy przekazów cech kulturowych) kształtują się zawsze w określonych uwarunkowaniach decydujących o ich bogactwie, złożoności i zróżnicowaniu. To, jak funkcjonuje dana grupa społeczna, jaką odznacza się intensywnością kontaktów wewnątrzgrupowych, międzygrupowych, a także z jakimi innymi grupami kontaktuje się częściej – wszystko to decyduje o tym, jakie treści i formy kulturowe zostaną przez nią przejęte, przekazane dalej lub odrzucone, i jakim ulegną modyfikacjom². Dotyczy to również folkloru muzycznego – i tego, czy przedstawiciele danej społeczności posiadają wspólny repertuar melodii, pieśni, tańców, i skąd go czerpią.

W niniejszym artykule chciałbym skupić się na folklorze muzycznym osób zajmujących się sławem rzecznym. Ludność ta była mocno zróżnicowana – nie łączyło jej bowiem wspólne pochodzenie lub miejsce zamieszkania, ale jedynie podobny sposób zarobkowania³. W jej skład wchodziły

1 Publikacja powstała w ramach projektu badawczego nr 2018/29/N/HS2/02973 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (NCN).

2 O „epidemiologiczno-kulturowej” interpretacji tradycji zob.: O. Morin, *How Traditions Live and Die*, Oxford 2016.

3 O różnych wymiarach zróżnicowania ludności zajmującej się sławem zob. B. Śląski, *Sław i sławnicy na Wiśle*, Warszawa 1916, s. 24–30.

osoby trudniące się tym zajęciem dorywczo, jak i w sposób zawodowy, a wręcz wielopokoleniowy (jak w przypadku włóczków krakowskich czy flisaków ulanowskich). Można oczekiwać, że przekładało się to na zwyczaje flisackie – w zależności od roli, jaką ten sposób zarobkowania odgrywał w poszczególnych grupach, mogły być one mniej lub bardziej odrębne od zwyczajów ludności „nieflisackiej”, a także bogatsze lub uboższe.

Niestety, szczegółowy obraz folkloru flisackiego jest obecnie nie do odtworzenia; nie został on nigdy w sposób całościowy opracowany, a sam spław rzeczny utracił dawne znaczenie. Zmusza to do opierania się na zastanych źródłach traktujących to zagadnienie dość wyrywkowo lub wybiórczo. Można tutaj przytoczyć niektóre opracowania regionalne – jak np. zbiór Jana Chorościńskiego z licznymi informacjami i transkrypcjami melodii flisackich z odcinka Wisły przepływającego przez Kieleckie i Lubelskie⁴ lub informacje o folklorze flisackim podane przez Adama Chętnika⁵. W szczególności konieczne jest jednak zwrócenie się do zbiorów najważniejszego polskiego dokumentatora kultury ludowej XIX w., czyli Oskara Kolberga. Informacje o flisakach i orylach znajdują się w treści poszczególnych monografi, a niektóre nazwy i określenia zgromadzonych w nich melodii odnoszą się wprost do tej grupy zawodowej. Nawet jeżeli nie są one liczne, to ze względu na szeroki zasięg geograficzny i istotny dla kultury ludowej okres, jaki *Dzieła Wszystkie* obejmują, zbiory O. Kolberga wydają się już zawsze podstawowym punktem odniesienia⁶.

W związku z tym powstaje pytanie: co reprezentuje zgromadzony przez O. Kolberga materiał muzyczny? Na ile uwidacznia się w nim specyfika muzyki grywanej i śpiewanej przez flisaków? Na ile jego zróżnicowanie może odzwierciedlać zróżnicowanie samej kultury flisackiej? Aby odpowiedzieć na te pytania, z tomów *Dzieł Wszystkich* wybrano wszystkie melodie oznaczoną jako „flisackie” lub „orylskie”, przeanalizowano ich określenia, rozmieszczenie geograficzne i podstawowe cechy rytmiczne. Następnie obserwacje skonfrontowano z obecnymi w literaturze etnograficznej tezami dotyczącymi tego, w jaki sposób spław rzeczny w XIX-wiecznej Polsce mógł warunkować przekaz kulturowy wśród flisaków. Można bowiem sądzić, że „idealnie reprezentatywny” zbiór melodii ludowych powinien te uwarunkowania odzwierciedlać.

4 J. Chorościński, *Melodie taneczne Powiśla*, Kraków 1949.

5 A. Chętnik, *Spław na Narwi. Tratwy, oryle, orylka*, Warszawa 1935.

6 T. Nowak, *Znaczenie zbiorów Oskara Kolberga dla współczesnych badań choreologicznych*, „Polski Rocznik Muzykologiczny” 2014.

Flisactwo i flisacy w XIX-wiecznej Polsce

Wiek XIX rozpoczął procesy, które przekreśliły znaczenie transportu śródlądowego (zwłaszcza poprzez powstanie konkurencji w postaci transportu kolejowego). Zarazem, zgodnie z ustaleniami Marii Misińskiej, był to okres masowego wycinania lasów prywatnych w Królestwie Kongresowym i związanego z nim nasilenia spławu drewna⁷. Największą rolę odgrywała w tym Wisła, a także jej dopływy – przede wszystkim Narew i Bug⁸. Teoretycznie granice między zaborami nie stanowiły większej przeszkody w transporcie rzeczonym ze względu na ustalenia Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r., które wprowadzały wolność spławu na rzekach leżących na obszarze dawnej Rzeczypospolitej w granicach z 1772 r. W praktyce istniał problem z uznawaniem tych postanowień przez Prusy⁹ (obejmujących m.in. obszar dolnej Wisły, do którego kierowały się spławiane towary). W ciągu XIX w. polityka Prus i Niemiec wpływała również na zmiany tras spławów: umniejszając rolę Gdańska na rzecz m.in. Szczecina i Berlina; dzięki rozbudowaniu Kanału Bydgoskiego ważnym punktem docelowym dla spławów długodystansowych stawały się Bydgoszcz i Toruń¹⁰. Warto odnotować, że w przypadku Wisły dodatkowe zróżnicowanie między zaborami wprowadzał odmienny stan jej uregulowania – zaawansowany na odcinku pruskim oraz na etapie planów i wstępnych prac w przypadku odcinków austriackich i rosyjskich¹¹. Spław odbywał się po rzekach uregulowanych i nieuregulowanych, na tych pierwszych był jednak łatwiejszy¹².

Sami flisacy rekrutowali się głównie spośród ludności wiejskiej – przede wszystkim bezrolnej i małorolnej¹³ (choć i to dotyczyło głównie uczestniczących w spławach długodystansowych, niski status ekonomiczny mniej określał flisaków uczestniczących w spławach krótkich¹⁴). Wyjątkiem były osoby znajdujące się najwyżej w hierarchii zawodowej (kierujący załogą – retmani), które brały udział w spławach długodystansowych¹⁵.

7 M. Misińska, *Tradycyjny spław drewna w Polsce (druga połowa XIX w. i wiek XX)*, Łódź 1962, s. 21–22.

8 Tamże, s. 24–25.

9 A. Olszewski, *Wisła jako arteria węglowa*, „Przegląd Gospodarczy” 1938, z. 4, s. 143.

10 M. Misińska, dz. cyt., s. 77–78.

11 M. Matakiewicz, *Regulacja Wisły*, seria *Monografia Wisły*, z. 10, Warszawa 1920, s. 69–70.

12 M. Misińska, dz. cyt., s. 29.

13 Tamże, s. 126.

14 Tamże, s. 133.

15 Tamże, s. 75–76.

Retmani w przeciwieństwie do załogi (werbowanej z całej Polski) pochodzili z kilkunastu miejscowości (zwłaszcza Ulanowa nad Sanem i z Kamieńczyka nad Bugiem)¹⁶, czerpali z flisu dużo większe zarobki, a w miejscu pochodzenia wyróżniali się posiadaniem przez siebie majątkiem¹⁷. Wyrazem różnic w statusie ekonomicznym i społecznym było np. izolowanie się retmanów od zwykłych flisaków (np. poprzez nieprzestawianie z załogą w czasie posiłków podczas spławu), tym bardziej że funkcja retmana przekazywana była w obrębie rodziny¹⁸.

Odnosnie do samej nazwy „flisak” (wywodzonej z języka niemieckiego¹⁹), funkcjonowało obok niej inne popularne określenie – „oryl” (przez Stanisława Kutrzebę traktowany jako termin starszy i dopiero w XVI w. zastąpiony „flisakiem”²⁰). Popularność obu określeń była zróżnicowana geograficznie. M. Misińska zwracała uwagę, że w niektórych regionach nazwa „oryl” była nieznana (Podkarpacie, Śląsk Opolski, dolna Wisła)²¹. A. Chętnik notował, że „nad Narwią wyraz «flis» mało był używany – chyba dawniej jako «flis rzeczny», przy *berlinkach* za to znany był od dawna i jest do dziś oryl, tak samo, jak nad Bugiem”²². O funkcjonowaniu określenia „orele” nad Bugiem wspominał także O. Kolberg²³. Poza tymi dwoma nazwami funkcjonowały i inne – jak np. „włóczkowie” w Krakowskim²⁴.

Różnica między flisakiem i orylem dotyczyła również znaczenia. Jak wnioskuje M. Misińska – flisem określano spław towarów statkami, oryle spławiali drewno, które wcześniej obrabiali i zbijali w tratwy. Zanik rozróżnienia znaczeniowego między oboma terminami wynikał ze stopniowego zmniejszania się roli transportu rzeczno-ego. Dodając do tego różnicę statusową („oryl” niekiedy traktowany był jako określenie obelżywe), w konkurencji między nazwami zwyciężył „flisak”, stając się z czasem (w II poł. XIX w.) terminem dominującym²⁵.

16 Tamże, s. 128.

17 Tamże, s. 130.

18 Tamże, s. 130–131.

19 A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.

20 S. Kutrzeba, *Żeglarsstwo wiślane*, seria *Monografia Wisły*, z. 11, Warszawa 1920, s. 6.

21 M. Misińska, dz. cyt., s. 74.

22 A. Chętnik, dz. cyt., s. 12.

23 O. Kolberg, *Dzieła Wszystkie*, t. 6: *Krakowskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1963, s. 194.

24 Tamże, s. 194.

25 M. Misińska, dz. cyt., s. 74–75.

Uwarunkowania rozwoju folkloru muzycznego flisaków

Odpowiedź na pytanie, czy można mówić o specyficznej, odrębnej i trwałej kulturze muzycznej flisaków, zależy od tego, jaką konkretnie grupę społeczną związaną z flisem się rozpatruje. Należy przy tym odróżnić folklor flisacki (tj. będący w wewnętrznym obiegu omawianej grupy zawodowej) i szerzej rozumiany folklor flisaków (będący w ścisłym związku z folklorem całej społeczności, z jakiej flisacy się wywodzili). Wiadomo, że w pewnym zakresie istniały utrwalone (powszechne i potwierdzone jako wielopokoleniowe) tradycje flisackie. Przykładem może być kult św. Barbary (a zarazem towarzyszące mu pieśni), wspomniany już w XVI-wiecznym poemacie Sebastiana Klonowicza²⁶. Na ile tradycje te obejmowały różne aspekty kultury muzycznej – jest kwestią dyskusyjną. Z pewnością muzykowanie jako takie było ważnym elementem obyczajowości splawników, o czym świadczą różne opisy i ilustracje (w tym obrazy gdańskiego malarza Wilhelma Augusta Stryowskiego (1834–1917)). Wśród nich często powtarzającym się motywem są wieczorne tańce ogrywane przez flisaków – zwłaszcza przy dźwiękach skrzypiec²⁷. Odbiorcą takich zabaw była nie tylko miejscowa ludność spotykana na postojach (np. przy graniu po karczmach – jak opisywał A. Chętnik²⁸). Niektóre ilustracje i opisy wskazują bowiem na wykonywanie tańców przez samych flisaków. Są wśród nich męsko-męskie tańce parowe (np. na malowidle stropowym *Apoteoza Gdańska* z 1608 r. w budynku gdańskiego Ratusza, autorstwa Izaaka van den Blocke), jak i tańce solowe (np. opisywane przez A. Chętnika wyczynowe „skakanie po trawach” oryla Rogalewskiego znad Wizny²⁹). Figurę dwóch flisaków tańczących naprzeciwko siebie, zwróconych do siebie, trzymających się pod boki oraz przeskakujących z nogi na nogę przedstawia obraz W.A. Stryowskiego (*Flisacy na Wiśle*), jak i obraz Maksymiliana Piotrowskiego / miedzioryt Henryka Redlicha (*Wieczór flisaków na Niemnie* – 1866).

Uczestnictwo w muzykowaniu i tańcach nie oznacza jednak, że ten rodzaj folkloru flisaków był odmienny od folkloru społeczności, z których się rekrutowali. Przez etnografów folklor muzyczny splawników opisywany był jako ubogi³⁰, ich pieśni jako nieliczne (nawet jeżeli „dość ładne

26 S. Klonowicz, *Flis, to jest Spuszczanie statków Wisłą i inszemi rzekami do niej przypadającymi*, Chełmno 1862.

27 Zob.: O. Kolberg, *Dziela Wszystkie*, t. 39: *Pomorze*, Wrocław–Poznań 1965, s. 47–50.

28 A. Chętnik, dz. cyt. s. 64–64.

29 Tamże, s. 70.

30 Np. M. Misińska, dz. cyt., s. 106.

i oryginalne”³¹), a tańce „twarde w rytmie”³². M. Misińska stwierdzała, że oryle śpiewali na postojach najczęściej piosenki wojskowe lub nabożne³³, Bolesław Ślaski wspominał o rozlegających się „pobożnych lub światowych piosenkach”³⁴, a Michał Janik o „znanych pieśniach pobożnych lub świeckich, wywiezionych z miejsca pochodzenia”³⁵, co razem wskazywałoby raczej na niewielką specyficzność tego repertuaru.

Jednym z podstawowych czynników mogących tłumaczyć zróżnicowanie folkloru (nie tylko muzycznego) flisaków jest podział spławu na długodystansowy i krótki – oba rodzaje w bardzo odmienny sposób sprzyjały formowaniu się odrębnych flisackich tradycji. Spław długodystansowy odbywał się na wolno płynących rzekach nizinnych, trwał wiele miesięcy, a uczestniczący w nim flisacy tracili na skutek tego kontakt ze społecznością, z której się wywodzili³⁶. Ich przeciwieństwem były spławy drewna luzem i spławy krótkie na rzekach karpackich, których trasy przebywano w ciągu 1–3 dni, i które nie dawały okazji do wytwarzania się specyficznego „życia zespołowego”³⁷. Można podejrzewać, że miało to konsekwencje w stopniu, w jakim przedstawiciele obu typów spławów reprezentowali folklor miejsca pochodzenia: mniejszy w przypadku flisaków spławu długodystansowego i bardziej związany z lokalną kulturą rodzinnych wsi u flisaków „krótkiego spławu”. Tym bardziej że „kosmopolityzacji” spławników długodystansowych mógł sprzyjać już sam fakt przebywania większych odległości i intensywniejszy kontakt z różnorodną i obcą ludnością.

W obrębie flisaków „długiego spławu” warto odnotować rozróżnienie między załogą, którą łączył niski status socjoekonomiczny, i towarzyszącą jej wąską klasą kierowników-retmanów, których status był dużo wyższy. Jak podkreśla M. Misińska, retmani częściej nosili się po miejsku i afirmowali własną majętność, przekazywali fach (i związaną z nim wiedzę i styl bycia) w obrębie rodziny i izolowali się od reszty flisaków³⁸. Można zatem oczekiwać, że sprzyjało to wytwarzaniu się pewnej ciągłości kulturowej

31 A. Chętnik, dz. cyt., s. 14.

32 J. Chorościński, dz. cyt., s. 15.

33 M. Misińska, dz. cyt., s. 106.

34 B. Ślaski, dz. cyt., s. 22.

35 M. Janik, *Flisacy*, „Lud” 1904, t. 10, s. 4.

36 M. Misińska, dz. cyt., s. 131–133.

37 Tamże, s. 96.

38 Tamże, s. 130–131.

w grupie retmanów³⁹, ale zarazem większej podatności na zapożyczenia coraz to nowych obyczajów (jak również repertuaru muzycznego), obcych dla ich miejsca pochodzenia.

Znaczenie dla zróżnicowania kulturowego miał również podział na flisaków i oryli. M. Misińska zwracała uwagę, że piosenki flisaków spławiających towary statkami miały inny charakter od piosenek orylskich (tj. związanych z ludnością spławiającą drewno tratwami). Te ostatnie scharakteryzowała jako „krótkie okolicznościowe przyśpiewki, lub sentencje, odnoszące się do życia i stosunków na tratwie”⁴⁰. Dodatkowo podawała przykłady (piosenki i rymowanek określaną „pacierzem orylskim”) folkloru, który jej zdaniem przejęty został przez oryli od flisaków (tj. spławiających towary statkami)⁴¹, co może sugerować ogólny kierunek przekazu kulturowego od grupy o wyższym statusie do grupy o statusie niższym.

Nie do pominięcia jest również czynnik geograficzny. Żegluga rzeczna odbywała się przede wszystkim z prądem rzeki (tratwy po spławie sprzedawane były na drewno). Flisacy i oryle razem z całym bagażem kulturowym, jaki wynieśli z miejsca pochodzenia, okresowo przemierzali się wzdłuż biegu rzek, by następnie wrócić z powrotem do domów. Można sądzić, że wpływało to na kierunek i charakter dyfuzji kulturowej. Flisacy zanosili melodie lokalne, a wracali ze „światowymi” („W powrotnej drodze do domu *wędrowce* grywane «w świecie» (stąd nazwa *świeciełoki*) umilały czas flisakom. Melodia wędrowała z człowiekiem”⁴² – jak komentował J. Chorosiński). Istotny wydaje się zatem fakt, że spław długodystansowy często kończył się przy granicy z Prusami (która, jak już wyżej wspomniano, stanowiła pewien hamulec dla intensywności transportu śródlądowego), co wskazuje na źródło oddziaływań kulturowych na osady flisackie. Tym bardziej że w przypadku wpływów kultury niemieckiej dodatkową rolę odgrywał jej wysoki status, który przejawiał się m.in. w przejmowaniu germanizmów przez flisaków i traktowaniu polskich określeń żeglarskich jako „chłopskich” i zdradzających niskie kompetencje tych, którzy takie nazewnictwo stosowali⁴³.

39 O trwałości tego przekazu może świadczyć pamięć ulanowskich tradycji flisackich Ulanowa (jednego z ośrodków retmańskich) wpisanych na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

40 Tamże, s. 107.

41 Tamże, s. 106–108.

42 J. Chorosiński, dz. cyt., s. 15.

43 B. Śląski, dz. cyt., s. 30–31.

Melodie flisackie pośród zapisów Oskara Kolberga

Ze zbiorów O. Kolberga można wyciągnąć dwa rodzaje informacji o melodiach związanych z pieśniami i tańcami flisackimi: ich słowne opisy oraz zapisy nutowe. Odnośnie do opisów, można je znaleźć w 7 tomach (*Pieśni ludu polskiego, Kujawy, Krakowskie, Wielkie Księstwo Poznańskie, Lubelskie, Kieleckie, Mazowsze*) – odpowiednie fragmenty z *Dzieł Wszystkich* zamieszczono w tabeli 1.

W tym krótkim przeglądzie cytatów o tańcach flisackich zwraca uwagę różnorodność ich określeń (flisak, oryl, włóczek) oraz wiązanie ich z tańcami parzystymi (głównie szotem i krakowiakiem). Istotną informacją jest wskazywana przez O. Kolberga swoboda w nazewnictwie (określanie tego samego tańca różnymi nazwami). Tańce flisackie / orylskie wymieniane są w jednym szeregu z tańcami, które nie są związane z żadnymi konkretnymi grupami zawodowymi. Można zatem podejrzewać, że nie były to tańce wykonywane wyłącznie wśród flisaków.

Zapisy melodii opatrzone uwagami związanymi z flisakami / orylami można znaleźć w liczbie 48. Ich dokładny spis i liczebności dla każdego z określeń przedstawiono w tabeli 2. Przyjęto przy tym dość restrykcyjne kryterium selekcji – tj. współwystępowanie zapisu nutowego z określeniem jednoznacznie kojarzącym się z kulturą spławników. Niewątpliwie melodii, które można byłoby zidentyfikować jako flisackie np. na podstawie tekstów piosenek, jest więcej⁴⁴ – jednak zastosowanie innego kryterium znacząco utrudniłoby objęcie analizy niemal wszystkich dotychczas wydanych tomów *Dzieł Wszystkich*⁴⁵.

Melodie przeważnie zanotowane są bez tekstu – słowa piosenek znajdują się przy 13 zapisach nutowych. Tylko w 4 przypadkach (6.374, 25.377, 26.505, 84.256) zawierają one określenia „flisak” / „oryl”, jednoznacznie wskazujące na związek z grupą zawodową spławników. Jedna z nich (6.374) zawiera wariant tekstu *Flisakowej żony*, który zdaniem Emila Kipy notowany był już w wieku XVIII⁴⁶. Powody braku wynotowania słów przez O. Kolberga mogą być różne – można jednak sądzić, że zebrane zapisy reprezentują głównie

44 Przykład takiej melodii, ale i trudności związanej z uwzględnieniem kryterium tekstu pieśni podaje *Słownik Folkloru Polskiego* (J. Krzyżanowski, *Flis*, [w:] *Słownik Folkloru Polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 103–104). Chodzi o zapis 6.377 z tekstem „mającym wyraźnie charakter literacki”, a zatem niekoniecznie śpiewany przez flisaków.

45 Wg stanu na kwiecień 2021 r. Numery tomów, z których wybrano melodie do analizy, wymieniono w bibliografii.

46 E. Kipa, *Nieznaną piosnką flisacką z XVIII w.*, „Lud” 1905, t. 11, s. 307.

TAB. 1 Opisy tańców związanych z flisakami/orylami w *Dzielałch Wszystkicłh* Oskara Kolberga

Źródło	Cytat	Uwagi
T. 1, s. VIII	„Prócz tych, tańczą jeszcze walca, który u nas staje się mieszaniną obertasa ze staroniemieckim walcem (laendlerem, sztajerem), Górala i Oryla w Galicyi, Polkę i Szotisza (czyli ecossaise) na Szlązku, Spiżu, w Olkuskiem i Wieluńskiem, Kozaka z przysiadami w Lubelskiem i na Podlasiu, a po zgromadzeniach szlacheckich ulubionego Mazura i Drabanta składającego się z marsza i obertasa” ¹¹ .	
T. 4, s. 207	„Ten ostatni jest to rodzaj Polki ślizganęj, różne obok tego noszącej nazwy wedle zastosowania i drobnych w szybkości ruchów odmian, jak: Szorczyk, Oryl (Szoł flisacki), Skoczek albo Hoccy, bardziej na tupaniu niż podskakiwaniu polegający” ¹² .	
T. 6, s. 380	„Natomiast biorą się włóścianie dość często do sztajera (walca), do polki, do drobnego (góralskiego tańca) do flisaka, lub do kozaczka” ¹³ .	
T. 13, s. V–VI	„Innym weselnym tańcem wielkopolskim (prócz używanego jeszcze miejscami Kowala i Kołodzieja), bywa tak zwany Wiwat, rodzaj wesołego Szota czy Flisaka na dwa suwane kroki (2/4), któremu od czasu do czasu towarzyszy śpiew tanecznika jak w Krakowiaku lub Obertasie” ¹⁴ .	
T. 17, s. IV	„Podochoceni, biorą się i do skoczniejszych tańców w rytmie 2/4, jakimi są: kozak i oryl (taniec dreptany flisaków), którego-to ostatniego nazywają niekiedy krakowiakiem, mniej tu już znanym w tym kształcie i akcencie w jakim się pojawia w Krakowskiem. Nazwa także kozaka dostaje się niekiedy i oryłowi (tak n. p. kozak nr. 199 mało-co różni się od oryła nr. 182), a bywa i przeciwnie” ¹⁵ .	
T. 19, s. II	„Kierunek wspomnionych wyżej ruchów wskazuje sama już tych krakowiaków nazwa, od dawnych używana czasów, jak np. przebiegany v. ścigany (tańczony najczęściej w okolicy Pińczowa i Buska), mijany, goniony, suwany, włóczek (flisak) i t. p. których charakterystykę skreśliłiśmy pokrótce w Serwi VI na str. 377” ¹⁶ .	
T. 25, s. 299	„Po tym tańcu, który bez odpoczynku trwał godzinę, zawołano na grajka, ażeby zagrał Szota (czasami nazywanego Oryłem), którego zaczęto dreptać także wkoło, lecz na dwa tempa” ¹⁷ .	Cytat z Kozłowskiego

¹¹ O. Kolberg, *Dzielał Wszystkie*, t. 1: *Pieśni ludu polskiego*, Wrocław–Poznań 1961, s. VIII.

¹² Tamże, t. 4: *Kujawy*, cz. II, Wrocław–Poznań 1962, s. 207.

¹³ Tamże, t. 6, s. 380.

¹⁴ Tamże, t. 13: *W. Ks. Poznańskie*, cz. V, Wrocław–Poznań 1963, s. V–VI.

¹⁵ Tamże, t. 17: *Lubelskie*, cz. II, Wrocław–Poznań 1962, s. IV.

¹⁶ Tamże, t. 19: *Kieleckie*, cz. II, Wrocław–Poznań 1963, s. II.

¹⁷ Tamże, t. 25: *Mazowsze*, cz. II, Wrocław–Poznań 1963, s. 299.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzielał Wszystkicłh* Oskara Kolberga

TAB. 2 Określenia zapisów nutowych związanych z flisakami

Określenie	Zapisy	Ilość
<i>oryl</i>	17.185, 17.196, 21.227, 21.229, 25.377, 25.381, 25.704, 25.715, 25.728, 25.729, 26.505, 26.533, 26.534, 42.1628, 42.1631, 77.882	16
<i>flis</i>	73.29, 73.1361, 73.1362, 76.391	4
<i>flisak</i>	21.216, 46.628	2
<i>jesiotr (taniec flisów) / jesiotr (taniec flisaków)</i>	6.825, 19.143, 73.1094	3
<i>oryl, taniec weselny flisaków</i>	17.183, 17.184	2
<i>szot flisacki</i>	4.365, 22.326	2
<i>flis (krakowski)?</i>	73.1096	1
<i>flis v. oryl</i>	4.374	1
<i>flisacka</i>	84.256	1
<i>flisacka czyli włóczków</i>	6.374	1
<i>flisak v. jesiotr</i>	19.98	1
<i>flisak v. włóczek</i>	19.120	1
<i>flisak v. włóczek mijany</i>	6.830	1
<i>jesiotr</i>	73.1095	1
<i>oryl (flisak)</i>	17.182	1
<i>orylska</i>	2.310	1
<i>orylska (flisacka)</i>	21.202	1
<i>p. flisacka</i>	2.294	1
<i>polka-flisak</i>	19.142	1
<i>skoczek i wiwat orylski</i>	22.328	1
<i>szorc flisacki</i>	4.372	1
<i>sztajer, szląski flisak</i>	83.1400	1
<i>wiatrak flisacki</i>	13.149	1
<i>wiwatowy flisak</i>	13.428	1
<i>włóczek (flisak)</i>	6.818	1

Uwaga: Nazwy zapisów podane w formacie: [numer tomu].[numer melodii]

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzieł Wszystkich* Oskara Kolberga

melodie taneczne. Warto ten charakter zbioru podkreślić, zwłaszcza w kontekście informacji podawanych np. przez A. Chętnika o korzystaniu przez oryli z ligawek do wygrywania sygnałów⁴⁷ – muzyka tego rodzaju nie znalazła reprezentacji w badanych zapisach.

Określenia melodii można podzielić na trzy grupy: takie, które biorą się wprost od określeń flisaków (*oryl, flisak, włóczyk*); nazwy tańców specyficznych dla flisaków (*jesiotr*) oraz nazwy wskazujące na inne popularne tańce, ale związane z flisakami – poprzez flisackie przydomki (*szorc flisacki, wiatrak flisacki, wiewat orylski* itd.), poprzez przydomki związane z innymi tańcami (*wiwatowy flisak*, być może *włóczyk mijany*) lub nazwę zbudowaną z określenia „flisak” i innego tańca (*polka-flisak*). Do owych „innych tańców” należą najczęściej tańce z perspektywy II połowy XIX w. dość nowe: szot / szorc / skoczek (różne określenia *schottischa*), polka i sztajer (łącznie 6 zapisów wobec np. 2 melodii związanych z wiewatem).

Wśród wynotowanych określeń najczęściej pojawiającym się jest „oryl”, chociaż w przypadku oboczności nazw lub w ich objaśnieniach wykorzystywane są raczej określenia związane z „flisakiem”. Wydaje się zatem, że dla O. Kolberga podstawowe były raczej te drugie. Zgodne jest to z opisywanym przez M. Misińską zacieraniem się rozróżnienia między „flisakiem” i „orylem” w II poł. XIX w. i przejmowaniem znaczenia tego pierwszego w kierunku bardziej ogólnego terminu⁴⁸. Dane typy określeń powtarzają się zresztą w obrębie tomów, co można wyjaśnić zróżnicowaniem regionalnym (podział na tomy ma charakter geograficzny), a być może również chęcią zachowania konsekwencji w nazewnictwie używanym w ramach danego tomu przez O. Kolberga. Warto zaznaczyć, że podobieństwo / odmienność nazw niekoniecznie oznacza podobieństwo / odmienność melodii. Dotyczy to tak ich przebiegu (np. pod nazwą *jesiotr* kryją się 4 różne melodie), jak i rytmu („oryle” i „flisy” są w metrum parzystym i nieparzystym).

W tabeli 3. przedstawiono podział zapisów według czterech typów rytmicznych (polkowe, krakowiakowe, trójmiarowe, pozostałe). Przyjmując za punkt odniesienia metrum 2/4 dla melodii parzystych, typ polkowy został zdefiniowany poprzez występowanie przynajmniej jednego wzoru rytmicznego złożonego z dwóch szesnastek i ósemki / ósemki i dwóch szesnastek⁴⁹, przypadającego na jednostkę metryczną taktu, oraz braku synkop krakowiakowych. Typ krakowiakowy obejmuje melodie, w których

47 A. Chętnik, *Instrumenty muzyczne na Kurpiach i Mazurach*, Olsztyn 1983, s. 118. Także: tenże, *Splaw na Narwi...*, s. 65.

48 M. Misińska, dz. cyt., s. 75.

49 A. Pawlak, *Folklor muzyczny Kujaw*, Kraków 1981, s. 143.

pojawiają się synkopy o wzorze ósemka-ćwierćnuta-ósemka lub ósemka-ćwierćnuta z kropką⁵⁰ (przynajmniej jedna). Melodie parzyste, niemieszczące się we wspomnianych definicjach, tworzą typ „pozostały”, a ponadto, jako odrębną grupę wyróżniono melodie trójmiarowe.

TAB. 3 Typy rytmiczne melodii flisackich

Typ	Zapisy
polkowy	4.365, 4.372, 4.374, 6.825, 6.830, 13.149, 17.182, 17.183, 17.184, 17.185, 17.196, 19.98, 19.120, 19.142, 19.143, 21.227, 21.229, 22.326, 22.328, 25.704, 25.715, 25.728, 25.729, 26.534, 42.1631, 46.628, 73.1094, 73.1095, 73.1096, 76.391, 83.1400
krakowiakowy	6.374, 6.818, 21.202, 26.533
trójmiarowe	2.294, 2.310, 25.377, 25.381, 26.505, 73.1361, 73.1362, 77.882
parzyste: pozostałe	13.428, 21.216, 42.1628, 73.29, 84.256

Uwaga: Nazwy zapisów podane w formacie: [numer tomu].[numer melodii]

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzieł Wszystkich* Oskara Kolberga

Na 48 melodii tylko 8 ma metrum nieparzyste. Wśród melodii o rytmach parzystych przeważa typ polkowy (31 zapisów, przy czym melodię 26.533 również można byłoby przypisać polkom), następnie są 4 melodie w typie krakowiakowym i 5 melodii innego rodzaju. Przewaga typu polkowego zbieżna jest z charakterystykami tańców z opisów Kolberga oraz określeniami melodii, w których pojawiają się nazwy *schottische* i polki.

Pośród melodii trójmiarowych 6 na 8 wykazuje bardzo wyraźne cechy rytmiki mazurkowej (powtarzające się wzory rytmiczne taktów złożonych z dwóch ósemek i dwóch ćwierćnut, w 5 przypadkach szybsze tempo – metrum 3/8). Od tej grupy wyraźnie odróżnia się melodia 73.1362 ze względu na wolniejsze tempo (metrum 3/4) oraz dominację taktów łukowych (dwie ósemki, ćwierćnuta, dwie ósemki), które mogą być zinterpretowane jako kujawiakowe⁵¹. Dokładną interpretację rytmiczną dwóch melodii z tomu 73. utrudnia jednak brak tekstów piosenek, które mogły im potencjalnie towarzyszyć, a które pozwoliłyby ustalić właściwy schemat metrorytmiczny.

50 Bielawski L., *Problem krakowiaka w twórczości Chopina*, [w:] *The Book of the First International Musicological Congress Devoted to the Works of Frederick Chopin*, red. Z. Lissa, Warszawa 1960, s. 100–103.

51 E. Dahlig-Turek, „Rytmy polskie” w muzyce XVI–XIX wieku. *Studium morfologiczne*, Warszawa 2006, s. 50–57, 358–361.

RYS. 1 Miejscowości, z których pochodzą zapisy melodii flisackich w *Dzielałach Wszystkiah* Oskara Kolberga

Uwaga: Oznaczenia: • – miejscowości z not lokalizacyjnych melodii flisackich z DWOK, + – z MTP, × – z SNN

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzielał Wszystkiah* Oskara Kolberga (DWOK) oraz *Melodii tanecznych Powiśla* Jana Chorośnińskiego (MTP) i *Splawu na Narwi* Adama Chętnika (SNN)

W przypadku większości (44⁵²) zapisów obok określeń pojawiają się również noty lokalizacyjne z miejscowościami, z których dane melodie mają pochodzić. Pamiętając o bardzo przybliżonym charakterze tego rodzaju informacji (nie wiadomo, czy w konkretnych wypadkach chodziło o miejscowość, w której zasłyszano melodię, z której pochodził jej wykonawca, czy o ogólne określenie „miejsca występowania”), można jednak oczekiwać, że przy zbiorczym potraktowaniu większej liczby zapisów powinny dać one pewne wyobrażenie o rozmieszczeniu przestrzennym wynotowanych przez O. Kolberga zjawisk. Miejscowości te zaznaczono na mapie (koła) – rysunek 1. Obok nich naniesiono również lokalizacje melodii flisackich pochodzących z prac A. Chętnika⁵³ (znaki „x”) i J. Chorośnińskiego⁵⁴ (znaki „+”).

52 Brak not w przypadku zapisów: 22.326, 46.628, 73.1096, 77.882.

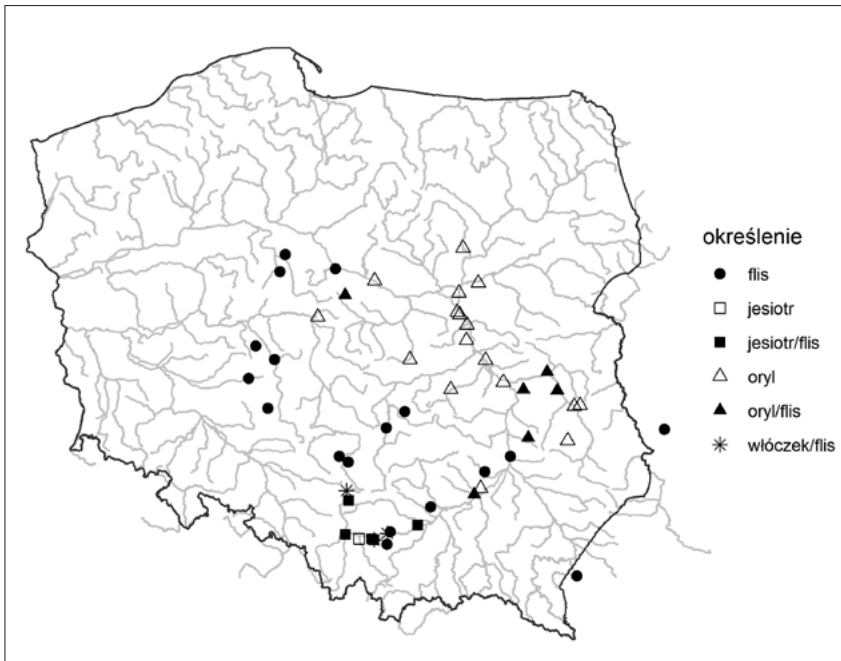
53 A. Chętnik (*w Splawie na Narwi...*) przytacza 5 melodii.

54 Melodie wg numeru: 2, 28–43 w: J. Chorośniński, dz. cyt., s. 52–57.

Miejscowości grupują się wzdłuż rzek – przede wszystkim Wisły (i jej dopływów), ale też dopływów Warty. Biorąc pod uwagę dominujące znaczenie Narwi i Bugu w spławie drewna w II poł. XIX w., niewielka liczba melodii z dorzecza tych rzek wskazuje na istotne niedoreprezentowanie tego obszaru w zbiorach O. Kolberga. To, że większość melodii pochodzi z obszarów leżących tuż nad Wisłą (względem jej dopływów), można próbować wyjaśniać specyfiką spławu krótkiego, który dominował na krótszych rzekach, a który zarazem – jak to zostało wcześniej omawiane – nie sprzyjał formowaniu się odrębnej kultury flisackiej. Warto podkreślić, że melodie flisackie ze zbioru J. Chorosińskiego również przypisane są do miejscowości w obszarze biegu Wisły, a nie jej dopływów, chociaż jego opracowanie miało szczegółowy, regionalny charakter.

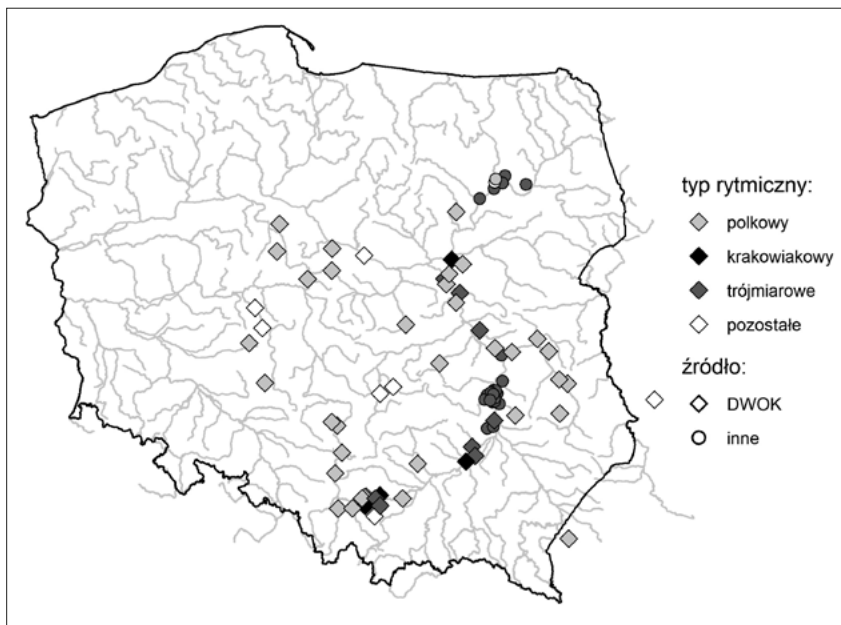
Geograficzne zróżnicowanie określeń opisujących melodie flisackie z DWOK przedstawia rysunek 2. Jako kryterium przyporządkowujące zapisy do danego typu przyjęto występowanie w określeniu rdzeni „flis”, „orył”, „jesiotr”, „włócz”. Należy mieć to na względzie przy interpretacji mapy – np. do „flisu” przypisane zostały takie nazwy, jak „szot flisacki”, „polka-flisak” lub „p. flisacka”.

RYG. 2 Typy określeń melodii flisackich w *Dzielałach Wszystkiah* Oskara Kolberga

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzielał Wszystkiah* Oskara Kolberga

RYS. 3 Typy rytmiczne melodii flisackich w *Dzielałch Wszystkich* Oskara Kolberga

Uwaga: Oznaczenia: wypełnione kola – miejscowości z not lokalizacyjnych melodii flisackich z DWOK, romby – miejscowości z MTP i SNN. Ponieważ niektóre zapisy mają takie same noty lokalizacyjne, ale różnią się typem rytmicznym, zastosowano losowe rozproszenie punktów znajdujących się w zbliżonej lokalizacji – punkty nie odzwierciedlają zatem dokładnego położenia miejscowości, których dotyczą.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzielałch Wszystkich* Oskara Kolberga (DWOK) oraz *Melodii tanecznych Powiśla* Jana Chorosińskiego (MTP) i *Splawu na Narwi* Adama Chętnika (SNN)

Określenia melodii wykazują wyraźne zależności geograficzne – pochodne od „flisu” zajmują obszar na zachód i południe od miejscowości związanych z melodiami nazwanymi pochodnymi od „oryła”. Południowa granica między dominacją „flisu” i „oryła” na Wiśle przebiega między ujściem Wisłoki i Sanu, chociaż na wysokości Włocławka znów pojawia się „flis”. Częściowo takie rozmieszczenie można wyjaśniać wpływem języka niemieckiego na obszarach administracji pruskiej i austriackiej – zasięg określeń związanych z „flisem” sięga jednak obszaru zaboru rosyjskiego (zwłaszcza jako oboczność). Może być to również odzwierciedleniem tego, że w czasach O. Kolberga określenie „flisacy” w coraz większym stopniu traktowane było jako zbiorczy termin opisujący wszystkich zajmujących się splawem. Tym bardziej warto podkreślić zwarty obszar dominacji „oryła” związany ze środkowym biegiem Wisły. Może on wynikać z większej roli splawu drewna (aniżeli przewozu towarów statkami) w Królestwie Kongresowym w porównaniu do reszty obszarów Polski (zwłaszcza

zachodnich) – wówczas „oryl” odzwierciedlałby różnicę w charakterze transportu rzeczno-ego. Innym wyjaśnieniem może być odrębność osób zajmujących się spławem – ekonomiczna lub kulturowa (np. niższy status socjoekonomiczny, pochodzenie z obszaru Mazowsza i północnej Małopolski), zachowująca przez to lokalne określenie flisu (bez względu na jego charakter) i odporna na jego zmianę. Rozstrzygnięcie przyczyn istnienia i przebiegu granicy między dominacją „oryla” i „flisu” wymaga dalszych ustaleń. Lokalny charakter mają określenia związane z „jesiotrem” i „włóczkiem” – oba z nich występują wyłącznie w regionie krakowskim.

Jak już wspomniano, zróżnicowanie określeń zapisów muzycznych niekoniecznie odzwierciedla zróżnicowanie melodii czy rytmu. Na rysunku 3, zaznaczono przypisane miejscowościom z not lokalizacyjnych typy rytmiczne (polkowy, krakowiakowy, trójmiar i pozostałe) melodii, których dotyczą.

Dominujące w zbiorze O. Kolberga melodie flisackie w typie polkowym nie wykazują koncentracji przestrzennej – w odróżnieniu od nielicznych melodii w metrum nieparzystym, które zgrupowane są wyłącznie wzdłuż biegu Wisły. Tak duża dysproporcja między melodiami parzystymi i trójmiarowymi może zastanawiać, biorąc pod uwagę np. zbiór J. Chorośińskiego, w którym wszystkie melodie flisackie są w metrum $3/8$. Z drugiej strony, 3 z 8 trójmiarowych melodii flisackich opatrzone są notą lokalizacyjną odnoszącą się do obszaru między ujściem Wisłoka i Sanu – a zatem blisko rejonu opisywanego przez autora *Muzyki tanecznej Powiśla*. Można tylko domyślać się wyjaśnień tej obserwacji. Być może jest to wyłącznie kwestia różnicy zainteresowań obu zbieraczy folkloru: dla O. Kolberga bardziej specyficzne dla flisaków mogły być wyróżniające się na tle środkowopolskiego trójmiaru melodie polkowe, natomiast J. Chorośiński bardziej mógł zwracać uwagę na rytmy mazurkowe, przerzucając parzyste melodie flisackie do kategorii polek (melodie trójmiarowe u O. Kolberga – za wyjątkiem tych przypisanych Krakowowi – wykazują cechy rytmiki mazurkowej). Być może nastąpiła jakaś zmiana preferencji muzycznych i przez kilkadziesiąt lat (oddzielających działalność O. Kolberga i J. Chorośińskiego) melodie dwumiarowe ustąpiły miejsca trójmiarowym. Być może zmienił się charakter lokalnego flisu: wraz z postępującym zanikiem spławu długodystansowego statkami, dominującą rolę zaczął odgrywać spław lokalny – co zwiększyło rolę miejscowych trójmiarowych melodii w repertuarze ludności zajmującej się orylstwem. Wreszcie: być może repertuar flisaków z obszaru środkowej Wisły był rzeczywiście wyjątkowo przesycony rytmami nieparzystymi i odróżniał się od repertuaru spławników z innych regionów.

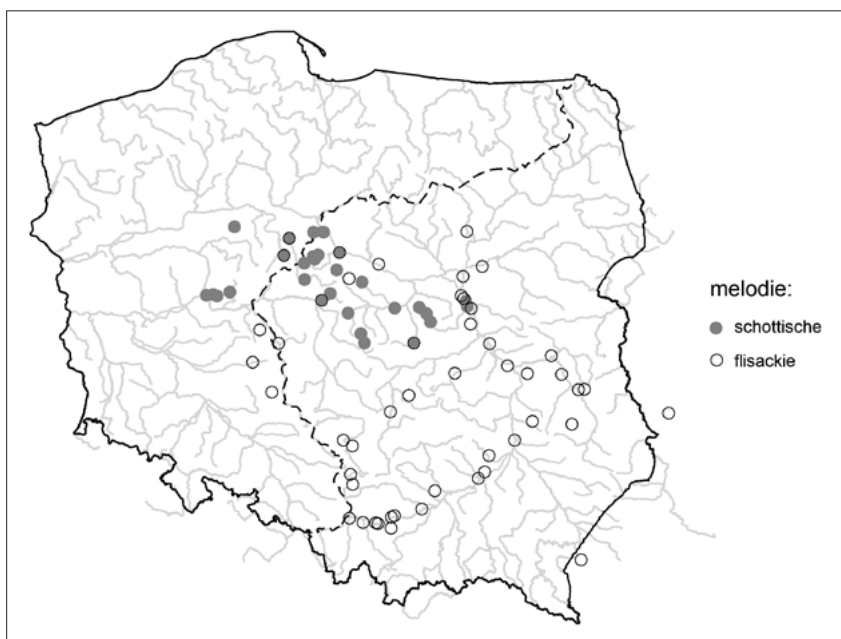

Dyskusja

Można zastanawiać się, na ile obraz folkloru muzycznego flisaków w zbiorach O. Kolberga wpisuje się w to, co wiadomo o XIX-wiecznych uwarunkowaniach zróżnicowania kulturowego tej grupy zawodowej.

Jak wspomniano w poprzednich częściach, jednym z najistotniejszych potencjalnych rozróżnień między flisakami, które mogły rzutować na zróżnicowanie kulturowe w tej grupie, jest podział na pracę przy spławie długodystansowym i krótkim. U O. Kolberga zapisy melodii flisackich odnoszą się za pośrednictwem not lokalizacyjnych do miejscowości położonych głównie wzdłuż Wisły, Warty lub Noteci – a zatem na trasach spławu długodystansowego. Ten rodzaj spławu prawdopodobnie wiązał się z większym „kosmopolityzmem” (na skutek długiej nieobecności flisaków w miejscu pochodzenia i zróżnicowanych kontaktów kulturowych na dużym obszarze). Jeżeli hipoteza ta jest słuszna, to obraz tańców i melodii

RYS. 4 Miejscowości, z których pochodzą zapisy *schottischów* w *Dzielałach Wszystkich* Oskara Kolberga

Uwagi: Czarnymi obwódkami zaznaczono lokalizacje melodii flisackich. Niektóre zapisy są jednocześnie *schottischami* i melodiami flisackimi (szare punkty z czarnymi obwódkami). Przerywaną linią oznaczono granicę z Niemcami z 1894 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzielał Wszystkich* Oskara Kolberga. Szarymi punktami zaznaczono lokalizacje zapisów opisanych jako *szot / szot / szorc / szosz / szoc / schottisch / skoczek / hocy*

flisackich w zbiorach O. Kolberga wydaje się jej odpowiadać. Większość zapisów wskazuje na rytmy polkowe przy niewielkiej liczbie melodii trójmiarowych. Zgodnie z opisami tańców z tabeli 1., a także częścią określeń notacji, tańce flisackie często łączone były z tańcami o nowszym pochodzeniu, a zwłaszcza ze *schottischami* (*szot flisacki*, *skoczek orylski*, *szorc flisacki*). Chociaż w opisach kultury tanecznej O. Kolberga *schottische* miały występować w wielu regionach (w tym na Śląsku⁵⁵ i na Kurpiach⁵⁶), to zapisy nutowe odnoszące się do tego tańca (określenia: *szot*, *szott*, *szorc*, *szosz*, *szoc*, *schottisch*, *skoczek*, *hocy*) wyraźnie grupują się w obszarze, w którym Wisła i Warta wpływają w granice ówczesnych Niemiec (rys. 4).

Bez uwzględnienia informacji np. o niemieckim osadnictwie nie można jednoznacznie ocenić, w jakim stopniu za taki rozkład *schottischów* odpowiada aktywność flisaków zapożyczających niemiecki repertuar. Nasuwa się jednak pewna analogia do wspomnianych już zapożyczeń językowych skutkujących wypieraniem lokalnych określeń żeglarskich na rzecz germanizmów. Wtedy dominację rytmów polkowych można byłoby wyjaśnić intensywnym obiegiem wśród flisaków melodii pochodzących zza granicy pruskiej.

Rozkład rytmów polkowych wydaje się zresztą kontrastować z rozkładem rytmów krakowiakowych i trójmiarowych. Zgodnie z założeniem, że dyfuzja melodii lokalnych powinna przebiegać wraz z biegiem rzek wzdłuż których zachodził spław, należałoby oczekiwać przesuwania się granic ich występowania na północ. Krakowiaków scharakteryzowanych synkopami jest w omawianym zbiorze bardzo mało, a melodie trójmiarowe grupują się na odcinku Wisły od ujścia Wisłoki do Warszawy. Zakładając, że zbiór notacji w *Dzielałach Wszystkich* jest reprezentatywny, wydaje się, że potwierdza on raczej hipotezę o „kosmopolityzmie” repertuaru flisackiego, który zbudowany był głównie z nowszego rodzaju melodii pochodzących z Niemiec. Oznaczałoby to, że większą rolę w obiegu kulturowym odgrywały zapożyczenia od kultury o wyższym statusie aniżeli wędrowanie lokalnych melodii z miejsca pochodzenia.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno możliwe wyjaśnienie: trasy spławu na Wiśle rozpoczynały się w Małopolsce, a Kraków i Ulanów były ważnymi ośrodkami flisackimi. Chociaż rytmika krakowiakowa w zbiorze melodii flisackich O. Kolberga jest rzadka, to nie można wykluczyć, że mogła odgrywać dawniej większą rolę (czego pozostałością może być opisywane przez O. Kolberga nazywanie „oryła” „krakowiakiem” w Lubelskiem)

55 O. Kolberg, *Dzielał Wszystkie*, t. 1., s. VIII.

56 Tamże, t. 27: *Mazowsze*, cz. IV, Wrocław–Poznań 1964, s. 231.

i przenikać się później z nowszą rytmiką polkową. W takiej sytuacji obraz dyfuzji kulturowej melodii flisackich byłby bardziej skomplikowany i być może inny w okresie przedrozbiorowym (migracja rytmów krakowiakowych na północ) i inny w XIX w.

Odnosnie do różnic kulturowych między flisakami i orylami należy powtórzyć, że już w czasach O. Kolberga nazwy te niekoniecznie rozdzielały różne formy spławu (spław statkami i spław drewna tratwami). Porównując jednak udział poszczególnych typów rytmicznych pośród zapisów z określeniami pochodzącymi od „flisu” lub „oryła” (tab. 4) – w obrębie melodii orylskich zaznacza się większy udział rytmów trójmiarowych (a zwłaszcza mazurkowych). Wynika to przede wszystkim z występowania w obu grupach zapisów odnoszących się do miejscowości w środkowym biegu Wisły. Niewielka liczba wspomnianych melodii i ich koncentracja geograficzna utrudnia jednak uogólnienie zależności między „orylnością” i ich charakterem rytmicznym (tj. większym udziałem lokalnych rytmów mazurkowych), tym bardziej, że udział rytmiki polkowej nie różni się pomiędzy obiema grupami.

TAB. 4 Typy rytmiczne melodii wg określeń „flis” – „oryl”

	polkowy	krakowiakowy	trójmiarowe	pozostałe (dwumiar)
flis	19 (66%)	3 (10%)	3 (10%)	4 (14%)
oryl	15 (65%)	2 (9%)	5 (22%)	1 (4%)

Uwaga: Odsetki w nawiasach mówią o udziale poszczególnych typów w ogóle melodii określonych jako „flisackie” lub „orylskie”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dzieł Wszystkich* O. Kolberga

Na podstawie analizowanego zbioru trudno o wysunięcie nawet luźnych wniosków odnośnie do różnic w folklorze muzycznym związanych z wewnętrzną hierarchią zawodową spławników (między retmanami a resztą załogi). Nie ma u O. Kolberga odpowiednika „tańca retmańskiego”, który znajduje się w zbiorze J. Chorośnińskiego⁵⁷, a jedyna wzmianka o retmanach pojawia się w tekście do melodii 25.377 („oryl”), którego treść („Oj ruch chłopcy na wodę, bo woda maleje, / oj retman wody szuka, mało nie szaleje”) wyraża raczej perspektywę załogi niż kierowników spławu.

57 J. Chorośniński, dz. cyt., s. 53.

Podsumowanie

Zbiory O. Kolberga obejmują rozmaite przejawy folkloru z terenu dawnej Rzeczypospolitej i nie miały na celu systematycznego badania kultury muzycznej flisaków. Biorąc pod uwagę marginalną rolę tej tematyki w kolbergowskich monografiach, wyłaniający się z nich obraz kultury flisackiej wydaje się dość spójny. Określenia zapisów wskazują na regionalny charakter terminów *flisak* i *orył* w II poł. XIX w., noty lokalizacyjne wskazują na miejscowości położone wzdłuż głównych biegów największych rzek (a zatem tras spławów długodystansowych), a charakter melodii wskazuje na potencjalnie istotną rolę flisaków w rozprzestrzenianiu się (naówczas) nowszych tańców w rodzaju *schottische* i polki, co prawdopodobnie odzwierciedla silne oddziaływanie kultury niemieckiej. Największe słabości zbiorów O. Kolberga z perspektywy badań nad kulturą flisacką to niedoreprezentowanie obszaru dorzeczy Narwi i Bugu, a także zaskakująco mała liczba zapisów tańców trójmiarowych. Ostatnia obserwacja może wynikać z braku specyficznych flisackich melodii o nieparzystym metrum w tym okresie – możliwe jest jednak, że po prostu nie zwróciły one zainteresowania folklorysty.

Na koniec warto podkreślić wnioski o charakterze metodologicznym. Nawet skromne dane etnograficzne (np. pojedyncze melodie i określenia) analizowane zbiorczo w perspektywie geograficznej pozwalają obrazować dawne zjawiska społeczne i kulturowe. W niniejszym artykule chciałem pokazać, jak około 50 melodii flisackich z *Dzieł Wszystkich* O. Kolberga odzwierciedla XIX-wieczne zróżnicowanie zjawiska flisactwa i związanej z nią grupy zawodowej⁵⁸. Już dwie najprostsze własności zapisów (nazwy i rytm) wskazują na odrębne przepływy kulturowe zachodzące w dorzeczu Wisły i Warty, a nawet na poszczególnych odcinkach rzek (środkowy bieg Wisły). Możliwe (i wskazane) jest zresztą przeprowadzanie dalszych analiz: w szczególności warto byłoby dokładniej zbadać stylistykę przytoczonych przez O. Kolberga melodii (zwłaszcza tonalność i elementy modalne) pod kątem cech wskazujących na nowszy/starszy charakter repertuaru. Po drugie, możliwe jest rozszerzenie badanego zbioru o dane pochodzące z innych źródeł (inne zbiory melodii, ale też informacje pochodzące np. z późniejszych nagrań folkloru muzycznego) lub powiązanie go z innego typu informacjami etnograficznymi, które również mogłyby odwzorowywać zróżnicowanie dawnej obyczajowości flisackiej.

58 Podobną analizą opierającą się na wypisaniu wszystkich informacji danego typu z *Dzieł Wszystkich* Oskara Kolberga oraz ich prezentacji kartograficznej przeprowadził Piotr Dahlig w odniesieniu do instrumentarium muzycznego. Zob. P. Dahlig, *Instrumentarium muzyczne w dziełach etnograficznych Oskara Kolberga*, „Muzyka” 1988, nr 3 (130), s. 71–97.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 1: *Pieśni ludu polskiego*, Wrocław–Poznań 1961.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 2: *Sandomierskie*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 3: *Kujawy, cz. I*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 4: *Kujawy, cz. II*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 5: *Krakowskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 6: *Krakowskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 7: *Krakowskie, cz. III*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 8: *Krakowskie, cz. IV*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 9: *W.Ks. Poznańskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 10: *W.Ks. Poznańskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 11: *W.Ks. Poznańskie, cz. III*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 12: *W.Ks. Poznańskie, cz. IV*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 13: *W.Ks. Poznańskie, cz. V*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 14: *W.Ks. Poznańskie, cz. VI*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 15: *W.Ks. Poznańskie, cz. VII*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 16: *Lubelskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 17: *Lubelskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 18: *Kieleckie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 19: *Kieleckie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 20: *Radomskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 21: *Radomskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 22: *Łęczyckie*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 23: *Kaliskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 24: *Mazowsze, cz. I*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 25: *Mazowsze, cz. II*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 26: *Mazowsze, cz. III*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 27: *Mazowsze, cz. IV*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 28: *Mazowsze, cz. V*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 29: *Pokucie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 30: *Pokucie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 31: *Pokucie, cz. III*, Wrocław–Poznań 1963.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 32: *Pokucie, cz. IV*, Wrocław–Poznań 1962.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 33: *Chelmskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 34: *Chelmskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 35: *Przemyskie*, Wrocław–Poznań 1964.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 36: *Wołyń*, Wrocław–Poznań 1964.

- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 39: *Pomorze*, Wrocław–Poznań 1965.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 40: *Mazury Pruskie*, Wrocław–Poznań 1966.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 41: *Mazowsze, cz. VI*, Wrocław–Poznań 1969.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 42: *Mazowsze, cz. VII*, Wrocław–Poznań 1970.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 43: *Śląsk*, Wrocław–Poznań 1965.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 44: *Góry i Podgórze, cz. I*, Wrocław–Poznań 1968.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 45: *Góry i Podgórze, cz. II*, Wrocław–Poznań 1968.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 46: *Kaliskie i Sieradzkie*, Wrocław–Poznań 1967.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 47: *Podole*, Wrocław–Poznań 1994.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 48: *Tarnowskie-Rzeszowskie*, Wrocław–Poznań 1967.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 49: *Sanockie-Krośnieńskie, cz. I*, Wrocław–Poznań 1974.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 50: *Sanockie-Krośnieńskie, cz. II*, Wrocław–Poznań 1974.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 51: *Sanockie-Krośnieńskie, cz. III*, Wrocław–Poznań 1973.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 52: *Białoruś-Polesie*, Wrocław–Poznań 1968.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 53: *Litwa*, Wrocław–Poznań 1966.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 54: *Ruś Karpacka, cz. I*, Wrocław–Poznań 1970.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 55: *Ruś Karpacka, cz. II*, Wrocław–Poznań 1971.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 56: *Ruś Czerwona, cz. I*, Wrocław–Poznań 1976.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 57, z. 1: *Ruś Czerwona, cz. II*, Wrocław–Poznań 1978.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 57, z. 2: *Ruś Czerwona, cz. II*, Wrocław–Poznań 1979.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 70: *Pieśni Ludu Polskiego. Suplement do t. I*, Poznań 2003.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 71: *Sandomierskie. Suplement do t. 2*, Poznań 2001.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 72/I: *Kujawy. Suplement do t. 3 i 4*, Poznań 2009.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 73/I: *Krakowskie. Suplement do t. 5–8*, Poznań 2005.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 73/II: *Krakowskie. Suplement do t. 5–8*, Poznań 2005.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 73/III: *Krakowskie. Suplement do t. 5–8*, Poznań 2005.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 75: *Lubelskie. Suplement do t. 16–17*, Poznań 1998.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 76: *Kieleckie. Suplement do t. 18–19*, Poznań 2011.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 77/I: *Radomskie. Suplement do t. 20 i 21*, Poznań 2005.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 77/II: *Radomskie. Suplement do t. 20 i 21*, Poznań 2006.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 78: *Łęczyckie. Suplement do t. 22*, Poznań 2016.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 79: *Kaliskie. Suplement do t. 23*, Poznań 2016.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 80/I: *Mazowsze. Suplement do t. 24–28*, Poznań 2020.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 81: *Pokucie. Suplement do t. 29–32*, Poznań 2008.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 82: *Chelmskie. Suplement do t. 33–34*, Poznań 2004.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 83/I: *Przemyskie. Suplement do t. 35*, Poznań 2011.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 83/II: *Przemyskie. Suplement do t. 35*, Poznań 2011.
- Kolberg O., *Dziela Wszystkie*, t. 84: *Wołyń. Suplement do t. 36*, Poznań 2002.
- „Przegląd Gospodarczy” 1938.

Literatura

- Bielawski L., *Problem krakowiaka w twórczości Chopina*, [w:] *The Book of the First International Musicological Congress Devoted to the Works of Frederick Chopin*, red. Z. Lissa, Warszawa 1960.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- Chętnik A., *Instrumenty muzyczne na Kurpiach i Mazurach*, Olsztyn 1983.
- Chętnik A., *Splaw na Narwi. Tratwy, oryle, orylka*, Warszawa 1935.
- Chorosiński J., *Melodie taneczne Powiśla*, Kraków, 1949.
- Dahlig P., *Instrumentarium muzyczne w dziełach etnograficznych Oskara Kolberga*, „Muzyka” 1988, nr 3 (130).
- Dahlig-Turek E., „Rytmy polskie” w muzyce XVI-XIX wieku. *Studium morfologiczne*, Warszawa 2006.
- Janik M., *Flisacy*, „Lud” 1904, t. 10.
- Kipa E., *Nieznana piosnka flisacka z XVIII w.*, „Lud” 1905, t. 11.
- Klonowicz S., *Flis, to jest Spuszczanie statków Wisłą i inszemi rzekami do niej przypadającemi*, Chełmno 1862.
- Krzyżanowski J., *Flis*, [w:] *Słownik Folkloru Polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965.
- Kutrzeba S., *Żeglarsstwo wiślane*, seria *Monografia Wisły*, z. 11, Warszawa 1920.
- Matakiewicz M., *Regulacja Wisły*, seria *Monografia Wisły*, z. 10, Warszawa 1920.
- Misińska M., *Tradycyjny splaw drewna w Polsce (druga połowa XIX w. i wiek XX)*, Łódź 1962.
- Morin O., *How Traditions Live and Die*, Oxford 2016.
- Nowak T., *Znaczenie zbiorów Oskara Kolberga dla współczesnych badań choreologicznych*, „Polski Rocznik Muzykologiczny” 2014.
- Pawlak A., *Folklor muzyczny Kujaw*, Kraków 1981.
- Śląski B., *Splaw i splawnicy na Wiśle*, Warszawa 1916.

Streszczenie: W artykule przeanalizowano zapisy melodii flisackich ze zbiorów Oskara Kolberga: ich opisy, noty lokalizacyjne i własności rytmiczne. Obserwacje skonfrontowano z opisywanymi w literaturze etnograficznej potencjalnymi uwarunkowaniami obiegu i różnicowania się folkloru muzycznego flisaków w XIX w.

Słowa kluczowe: flisactwo, Oskar Kolberg, muzyka ludowa, geografia folkloru

Summary: In the article, I studied the notations from Oskar Kolberg's collection of folk tunes (their names, locations, and rhythmical features). The observations were confronted with various theses (coming from ethnographical literature) about conditions of 19th century raftsmen cultural transmission and differentiation.

Keywords: rafting, Oskar Kolberg, folk music, geography of folklore